

آئین‌های مذهبی ایرانیان در سفرنامه‌های مستشرقین

تالیف: یحیی عسگری نمین

سرشناسه :	عسگری نمین، یحیی، ۱۳۳۹ -
عنوان و نام پدیدآور:	آئین‌های مذهبی ایرانیان در سفرنامه‌های مستشرقین / تألیف یحیی عسگری نمین.
مشخصات نشر :	اردبیل: کوه سنگر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری:	۳۸۵ ص: مصور.
شابک :	۹۷۸-۶۰۰-۹۷۶۰۳-۳-۶
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
موضوع :	شعائر و مراسم مذهبی -- ایران
موضوع :	Rites and ceremonies -- Iran
موضوع :	خاورشناسان -- دیدگاه درباره شعائر و مراسم مذهبی
موضوع :	-- Views on Rites and ceremonies Middle East specialists
موضوع :	خاورشناسان -- دیدگاه درباره شیعه
موضوع :	-- Views on Shiites Middle East specialists
موضوع :	خاورشناسان -- سرگذشتنامه
موضوع :	Middle East specialists -- Biography
موضوع :	ایران -- سیر و سیاحت
موضوع :	Iran -- Description and travel
رده بندی کنگره:	BPr۵۷/ع۵۹۹ ۱۳۹۷
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۷۰۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی:	۵۴۶۹۸۶۹

نام کتاب: آئین‌های مذهبی ایرانیان در سفرنامه‌های مستشرقین

مؤلف: یحیی عسگری نمین

طرح جلد: منظره‌یی از شبیه‌خانی و مراسم تعزیه در ایران - اثر ویدانباخ در سالهای ۷۸-۱۲۷۷ ه.ق

ناشر: انتشارات کوه سنگر

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸

تعداد صفحه: ۳۸۳ صفحه

چاپ و صحافی: اعظم - نگارگران

قیمت: ۶۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۶۰۳-۳-۶

مرکز پخش:

اردبیل: انتشارات کوه سنگر (شahنده) - ۰۹۳۸۹۱۷۶۰۳۱

«کلیه حقوق انتشار و پخش برای مولف و انتشارات کوه سنگر محفوظ می‌باشد»

فهرست مطالب

۸.....	پیش گفتار
۱۴.....	مقدمه
۱۹.....	سخنی چند، از کتاب سفر اروپائیان به ایران.....
۲۰.....	سفرنامه دن گارسیا دسیلوا فیگوئروا
۲۸.....	پیترو دلاواله
۲۹.....	از فرح آباد اولین روزهای ماه مه و از قزوین ۲۵ ژوئیه ۱۶۱۸.....
۳۴.....	سفرنامه کانتف
۳۷.....	ژان باپتیست تاورنیه
۴۵.....	سفرنامه آدام اولناریوس
۴۶.....	شرح اقامت آدام اولناریوس در شماخی
۴۹.....	شرح اقامت در اردبیل
۵۳.....	یوهان اشترویس
۵۸.....	اقامت کمپفر در ایران
۵۹.....	۱. زیارت مکه
۶۱.....	۲. زیارت کربلا
۶۱.....	۳. زیارت مشهد
۶۲.....	۴. اعیاد و عزاهای ایرانیان
۶۵.....	ترتیب جشن ها و مراسم
۶۹.....	سفرنامه سانسون (ایران در عهد شاه سلیمان صفوی)
۷۵.....	سیاحت نامه شاردن
۷۹.....	سفرنامه جملی کارری

۸۲	شهر قم در نوشته ایوان گرس
۸۴	کارستن نیور
۸۹	فرانکلین و محرم شیراز
۹۰	ساموئل گتلیب گملین
۹۳	جیمز اوستین موریه
۹۹	در سقا شدن حاجی بابا بحکم اجبار
۱۰۲	ستوان ایکس بارنز، دیدار از مشهد و حرم مطهر
۱۰۳	توصیف مشهد
۱۰۴	حرم (مطهر) امام رضا (ع)
۱۰۶	خاطرات لیدی شیل
۱۱۶	هنریش پروگش
۱۱۶	سفری به دربار سلطان صاحبقران
۱۱۷	اعیاد و ایام عزاداری ایرانی ها
۱۳۰	گوینو و عقاید ایرانیان
۱۳۵	دیدگاه استاد مطهری درباره ادوارد براون و کنت گوینو
۱۴۱	سفرنامه کارلاسرنا
۱۴۱	مردم و دیدنی‌های ایران
۱۴۳	جشن مذهبی کاه عزا، تکیه شاه، تزئینات، لژها، سن و تماشاگران
۱۵۵	سفرنامه نویویوشی فوروکاوا
۱۵۷	ادیان و مذهب در ایران
۱۵۷	آیین زردشت و دین اسلام
۱۵۷	تعزیه داری مذهبی
۱۵۸	اعیاد
۱۵۹	غلبه تشیع
۱۶۰	روزه داری
۱۶۰	عید قربان

۱۶۱.....	سفرنامه مادام دیولا فوا.....
۱۶۳.....	مسجد شاه قزوین.....
۱۷۳.....	سفرنامه بنجامین.....
۱۷۵.....	تعزیه یا نمایش مذهبی ایران.....
۲۰۹.....	ارنست اورسل.....
۲۱۴.....	سفرنامه پولاک.....
۲۱۴.....	ایران و ایرانیان.....
۲۲۰.....	خاطرات دکتر فووریه.....
۲۲۵.....	سفرنامه سریرسی سایکس.....
۲۲۸.....	ادوارد گرانویل براون.....
۲۳۶.....	عزاداری ماه محرم از دیدگاه براون.....
۲۴۲.....	شرح حال کوتاه اوژن اوین (سفیر کبیر فرانسه).....
۲۵۰.....	تشیع و ملیت.....
۲۶۷.....	زیارتگاه کاظمین و خصوصیات امامان.....
۲۷۲.....	قبر طفلان مسلم.....
۲۷۴.....	کربلا و نگاهی به قیام امام حسین (ع).....
۲۸۲.....	تشریفات زیارت.....
۲۸۶.....	صادرات کربلا.....
۲۹۱.....	تاریخچه نجف و بنای بارگاه حضرت علی (ع).....
۲۹۵.....	دیداری با بزرگترین شخصیت خاورمیانه و جانبداری زعمای عالی تشیع از انقلاب مشروطیت.....
۲۹۸.....	سفرنامه گروته.....
۳۰۳.....	فرد ریچاردز و ماه محرم در یزد.....
۳۰۳.....	ماه محرم.....
۳۱۲.....	روضة خوانی و عزاداری در ماههای رمضان و محرم در دوره صفوی.....
۳۱۵.....	شاه عباس و امام هشتم.....
۳۱۶.....	سفرنامه دکتر ویلز.....

- آداب و سنن قدیمی ایرانیان، شیراز (دکتر ویلز)..... ۳۱۶
- مشهد و زایران در سفرنامه لرد کرزن ۳۲۰
- کرزن بعد از توصیف شهر مشهد که می‌خواسته ایران را ترک کند به شهر قم رفته است..... ۳۲۶
- ویپر ت فن بلوشر و آیین تفکر شیعه..... ۳۲۸
- سفرنامه کاسپار در وویل..... ۳۳۲
- روحانیون، حاجیان، دراویش و فقرا..... ۳۳۴
- کلودانه..... ۳۳۵
- هرمان نوردن..... ۳۳۹
- سفرنامه زیر آسمان ایران..... ۳۳۹
- ورود به مشهد، توصیف شهر مشهد، حرم مطهر و دیگر آثار باستانی..... ۳۴۸
- دکتر جان ویشارد..... ۳۶۰
- ضمایم..... ۳۷۲
- منابع..... ۳۷۵
- در مورد مولف..... ۳۸۰

پیش‌گفتار

سفرنامه‌ها، توصیف دیده و شنیده‌ها یا ترکیبی از برداشت‌های شخصی جهانگردان است که از یک سرزمین و مردم آن، کوتاه سخن آیین‌ها و فرهنگ آن مردم، از میان شنیده‌ها و نوشته‌ها به همه آن‌ها نمی‌توان اطمینان داشت، ولی از همه آنها نمی‌توان گذشت. تکیه بر روی دیده‌ها است که اگر بی‌غرضانه نوشته شده باشد، بی‌گمان سفرنامه سند پر ارزشی خواهد بود.

محرم در شهرهای مختلف ایران آداب و سنن ویژه خود را داشته است. آدابی که وقتی سفرنامه‌ها، فرهنگ‌نامه‌ها را ورق می‌زنید، به جزئیاتی از آن آگاهی پیدا می‌کنید که حکایت از انتقال آیین‌ها از گذشته تا به امروز دارد. شهرهای مذهبی شیعه در آن روزگاری که سیاحان از آنها دیدن کرده‌اند، تبریز، مرند، اردبیل، شماخی، قزوین، رشت، آمل، مشهد، اصفهان، جزیره خارک، تهران، خوزستان، شیراز، یزد، نجف و کربلا که آیین‌های مذهبی و مراسم محرم و عزاداری را در سفرنامه‌هایشان آورده‌اند.

از نقاط قوت سفرنامه‌ها، مبتنی بودن بر مشاهدات عینی و گزارشگری محض و از نقاط ضعف آنها تعمیم دادن قضایا و استناد به برخی منابع غیرمعتبر و شفاهی و کم بودن اطلاعات عمومی و تاریخی نویسندگان آنها است.

آیین مذهبی ایرانیان در سفرنامه‌های مستشرقان عبارتند از:

عزاداری محرم، روزه ماه رمضان، عید غدیر خم، عید فطر و عید قربان و...

برای جمع‌آوری مطالب این کتاب درباره آیین مذهبی ایرانیان مسلمان از دوره حکومت صفوی تا اواخر قاجار را در سفرنامه‌های مستشرقین مطالعه نموده و مباحثی که مربوط به مذهب شیعه، محرم و آیین عزاداری، زیارت اماکن مذهبی، روزه ماه رمضان، عید غدیر خم، عید قربان و غیره به ترتیب متأخر از نوشته‌های آن‌ها از دوره صفویه، افشاریه، زندیه و قاجار را به رشته تحریر در آورده‌ام.

در سفرنامه‌های غربی بیشتر مطالب درباره محرم و ایام عزاداری ذکر شده است. سیاحان در شهرهای مختلف ایران اقامت داشته و ماهها در آنجا زندگی کرده و با کنجکاوی تمام از رویدادهای پیرامون خود را مشاهده و در سفرنامه‌های خویش مطالبی فراخور درک خود آورده‌اند. بعضی از سفرنامه‌نویسان که گرایش تعصب آمیز فکری مذهبی و سیاسی داشتند، اظهارنظرهای منصفانه نداشته‌اند، آنهایی که بنا بر انگیزه شخصی و برای ارضاء حس کنجکاوی خود به سفر پرداخته‌اند، تا اندازه‌ای در بیان عقاید و انجام مراسم ایرانیان مشاهدات خود را به روشنی نوشته‌اند.

بیشتر قصد نوشتن مطالب در سفرنامه‌های مستشرقین درباره محرم و آئین عزاداری را داشتم و دیگر آئین‌های مذهبی که در کتاب‌های آن‌ها به آن پرداخته بودند، در کتابم کنار نگذاشته باشم و فرصت نوشتن آنها در آینده ممکن نباشد. آنها را هم در داخل این کتاب بطور جداگانه از آئین‌های محرم در دنباله یا قبل از آن آورده‌ام. به همه سفرنامه‌ها دسترسی نداشتم. به خاطر فراوانی سفرنامه‌ها و در دسترس نبودن تعدادی از آن‌ها دسترسی پیدا نکردم، در سایت‌ها به موضوع محرم پرداخته بودند، مشاهده نمودم.

اوج سفرنامه‌نویسی را عمدتاً در قرن شانزده و هفده یعنی پس از تشکیل دولت صفوی افزایش ارتباط سیاسی و اقتصادی اروپائیان شاهد هستیم. اعتقادات مردم ایران درباره مراسم محرم و عزاداری برای امام حسین (ع) از نگاه سفرنامه نویسان اروپایی که در دوره صفویه، افشاریه، زندیه و قاجار می‌زیسته‌اند، دور نمانده، اما رونق سفرنامه‌نویسی در دوره صفویه با سفر اروپاییان از تعداد بیشتر برخوردار بوده و در دوره افشاریه و زندیه از تعداد سفرنامه نویسان کاسته شده و در دوره قاجار به تعداد آن افزوده است و کتاب‌های زیادی در دوره قاجار در اروپا در مورد ایران نوشته شده است. جزئیات متنوع برگزاری این ایام را در سفرنامه نوشته‌اند. بعد از صفوی، نادرشاه در ایران به حکومت رسید. در این دوره، مجالس سوگواری برای امام حسین (ع) چنان با آداب و رسوم و زندگی فردی و اجتماعی مردم ایران عجین شده و انگیزه‌های آنان را به شکلی تقویت کرد که هیچ عاملی نمی‌توانست مردمان ایران را از اجرای چنین مراسمی باز دارد.

لذا در هر کوی و برزن، مجالس عزاداری را منعقد می‌ساختند و سخنان شورانگیز و اعظان، مداحان، نوحه خوانان و نیز سینه زنی صادقانه را در وجود خویش ریشه دار می‌ساختند.

بدین سان مردم که متوجه شدند حیات فرهنگی، مذهبی و اجتماعی آنان مرهون چنین مجالس و محافلی است چنان با سوگواری محرم خو گرفتند و در برگزاری آن اهتمام و علاقه و ذوق نشان دادند. که وقتی نادرشاه افشار کوشید از ترتیب دادن چنین برنامه‌هایی جلوگیری کند، موقعیتی بدست نیاورد.

بعدها ثابت گردید که این سیاست به زیان نادر تمام شد و گذشت زمان روشن ساخت که مراسم عزاداری‌های محرم در رشد مذهب تشیع نقش انکارناپذیری داشته و نمی‌توان به سادگی از برپایی آن‌ها جلوگیری کرد.

در دوره حکومت کریم خان زند، آلمانی به نام کارستن نیبور به ایران آمده، مشاهدات وی از جزیره خارک، آثار تاریخی، تنوع نژادی و دینی مردمان آنجا تفاوت میان شیعه و سنی از دیدگاه اروپائیان، عزاداری محرم در خارک و مطالب مردم شناسانه کم نظیری را ثبت کرده است.

در دوره قاجار، آقامحمدخان توجهی به آئین‌ها و مراسم‌ها نداشت و در مورد مراسم عزاداری تلاشی به عمل نیاورد و فتحعلی شاه جانشین او هم جدیت در آئین از خود بروز ندارد. ولی سفرنامه‌های این عصر در موضوع تشیع ارزش و اهمیت سفرنامه‌های عصر صفوی را ندارد، زیرا سفرنامه‌های این دوره تحت تاثیر اهداف و عملکردهای سیاسی و استعماری نویسندگان از پرداختن به مسائلی چون عقاید و مذهب و مظاهر آن در جامعه فاصله گرفته‌اند و تنها در برخی از آن‌ها می‌توان نکته‌هایی را در این باب یافت. ولی در مجموع با روی کار آمدن قاجارها، مردم عزاداری‌های محرم را با رونقی زایدالوصف و گسترش فزاینده برگزار می‌کردند. هرچند که شماری از سیاحان غرب که در عصر ناصرالدین شاه شاهد رشد تعزیه و اجرای آن در حاکمیت ناصرالدین در تکیه دولت می‌شود.

ستوان الکس بارنر، عضو انجمن سلطنتی بریتانیا و مامور عالی رتبه کمپانی هند شرقی است. مسافرت او در سال‌های ۱۸۳۱ تا ۱۸۳۳ م. به عمل آمده است. او در سفرنامه‌اش شهر مقدس مشهد را توصیف نموده به حرم مظهر امام رضا (ع) مشرف شده است.

بارون فیودور کوروف که هنگام فوت فتحعلیشاه و روی کار آمدن محمدشاه در ایران بسر می‌برده است می‌نویسد: برگزاری مراسم محرم در تهران فوق‌العاده مجلل است. در روزهای نخست محرم در نقاط گوناگونی شهر چادرهای سیاه بلندی برپا می‌دارند. در این چادرها ملایی بر منبر می‌رود و با صدایی بلند تاریخچه روزهای مصیبت بار عاشورای سال ۶۱ هجری را بیان می‌کند و مردم هم صدا با او به شدت گریه می‌کنند. و قیافه‌ها حزن آور به خود می‌گیرند.

خانم «سرنا»، در بخشی از سفرنامه خود مطالبی در مورد جشن مذهبی، ماه عزاء، تکیه شاهی و تزئینات و طرز نشستن در تکیه دولت را مفصلاً شرح داده است.

خانم لیدی شیل که برای اولین بار صدای موذن را می‌شنود که اذان می‌گفت، می‌نویسد در مرنده برای اولین بار صدای اذان را شنیدم که یکنوع فراخواندن مسلمانان برای ادای نماز شمرده می‌شود. اذان موقعی که خوب ادا می‌شود، بسیار گیرا و موقر می‌باشد.

هیزیش بروگش در مورد اعیاد و ایام عزاداری ایرانی‌ها مشاهدات خود را به رشته تحریر درآورده است: «روز ۱۳ ژوئن مصادف با دهم ذیحجه ایرانی‌ها عید بزرگی را جشن می‌گیرند و به عنوان عید اضحی نام برده می‌شود.

بعد از ماه ذیحجه ماه محرم فرا می‌رسد که ماه عزاداری ایرانی‌هاست.»

بنجامین که نخستین سفیر آمریکا در ایران در دوره قاجار می‌باشد، با زبان ساده‌ای به وقایع مذهبی و محرم پرداخته و از رحلت پیامبر گرامی اسلام تا وقایع کربلا را بازگویی نموده است. او می‌نویسد اگر شخص شجاعی در این دنیا بوده، مسلماً آن شخص حسین (ع) فرزند امام علی (ع) است.

ادوارد براون در میان خاورشناسان از جهت تحقیقات مربوط به فرهنگ و تمدن ایران و اسلام شهرت و معروفیت خاصی بدست آورده است. در مورد تعزیه و تعزیه‌خوانی مطالب جامعی در کتابش آورده و نوشته مستشرقین دیگر را مطالعه و اظهار نظر نموده است و در بیان مرثیه و آثار محشتم کاشانی مورد بررسی اجمالی قرار داده است.

ارنست اورسل که شخص جستجوگر و آشنا به تاریخ و ادبیات بوده، در توصیف کاخهای

خاندان قاجار در دوره ناصرالدین شاه و تکیه دولت در ماه محرم و وصف تکیه از دیدگاه هنر معماری و شرایط حضور مردم در آنجا بیان نموده است «صدای گریه‌های بغض‌آلود در فضای پهناور تکیه طنین انداز بود.

فوروکاوای ژاپنی که جزو هیاتی به ایران سفر کرد، در مورد وقایع کربلا و شهادت امام حسین (ع) نوشته است این وقایع مهم‌ترین یادبود تاریخ اسلام می‌دانند و برای تقویم اسلامی که ده روز اول ماه محرم هر سال مراسمی به یاد او برگزار می‌کنند.

جیمز موریه سعی کرده نکته‌هایی از رفتار مردم جامعه و شیوه حکومت ایران را در کتاب‌هایش به خواننده بنمایاند. مراسم شبیه‌خوانان از نزدیک مشاهده کرده و با وجودی که فارسی نمی‌دانست، می‌نویسد: از روی تکه‌های کاغذ با نوعی دکلمه که حتی در گوش ما ناخوشایند نمی‌نمود، به خواندن نوحه‌ای می‌پرداختند. جیمز موریه در کتاب حاجی بابای اصفهانی حمل آب و سقا شدن در ماه محرم مطالبی دارد.

هانری بایندر، سیاح آلمانی از علاقه مردم به نمایش‌هایی که در ماه محرم برگزار می‌شود، می‌نویسد: در پانزده روز اول محرم هیچ کس به چیزی جز آن نمی‌اندیشد. دایر کردن تعزیه یک امر خیر محسوب می‌شود و هر کسی به نحوی در تشکیل و جریان مراسم کمکی کرده باشد، امید دارد که کم و بیش از ثواب اخروی برخوردار گردد.

فئودور، بارون روسی درباره ویژگی این ماه در سفرنامه خود می‌نویسد: محرم نزد ایرانیان ماه ماتم و اندوه است. در این ماه ایرانیان به دلیل شهادت امام حسین (ع) فرزند علی (ع) عزاداری می‌کنند.

سر آرنولد ویلسون که در زمان محمدعلی شاه در ایران بوده درباره عظمت این روزها می‌گوید: در حقیقت باید گفت عامه پیروان تشیع در این روزها از حالت طبیعی خارج و حالت خلسه و جذب در می‌آیند و برای زیارت مقابر متبرکه که به خصوص کربلا، نجف، کاظمین و مشهد می‌روند.

کلنل کاساکوفسکی روسی که در زمان مظفرالدین شاه شاهد مراسم از نزدیک بوده، در خاطرات خود آورده است: در ایام عزاداری بسیاری از ایرانیان نذر دارند، در آن ماه کسانی

هستند که داوطلبانه شغل سقایی را انجام می‌دهند و مشکى بر دوش گرفته و به طور رایگان به همه تعارف می‌کنند.

هرمان نوردن انگلیسى در کتاب زیر آسمان ایران (۱۹۲۷ م.) می‌نویسد: ماه محرم بهترین وقتى از ایام است که می‌توان به درك اصول شیعه اسلامى پی برد. نوردن از جنوب بغداد به سوى شهرهای مقدس نجف و کربلا که زیارتگاه مسلمانان جهان و مرقد مطهر ائمه اسلام می‌باشد، راهی شده است.

اوژن اوین سفیر فرانسه در ایران در سال‌های ۱۹۰۶-۱۹۰۷ درباره محرم و عاشورا به تفصیل سخن گفته: «روزهای قتل سالروز شهادت امامان است. در این روزها یک یا چند روز مراسم عزاداری برپا می‌شود.» مسافرت سفیر فرانسه در عراق و دیدار از اماکن مذهبی شیعیان در سفرنامه‌اش آورده است.

مطالب این کتاب با معرفی کوتاهی از هر سفرنامه‌نویس شروع هر نوشته‌ای که مربوط به آئین‌های اسلام و شیعه بوده و یا مراکز مذهبی مانند شهرهای قم و مشهد و کربلا در ادامه آمده است.

یحیی عسگری نمین